

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 49 Volume: 10 Issue: 49

Nisan 2017 April 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

KUR'AN' DA ANLATILAN TEVHİDE DİRENÇLİ YAPILARIN TEMEL KARAKTERİSTİKLERİ THE MAIN CHARACTERISTICS OF TUTELAGE STRUCTURES RESISTING TO TAWHID IN THE DESCRIBED OF QURAN

Fikret GEDİKLİ*

Öz

Bu makale, Kur'an' da gerek Hz. Muhammed'e gerekse diğer peygamberlere dini ve sosyal alanda mukâvemet gösteren kişi ya da müesses yapıların anlayış ve yaklaşım biçimleri ile bu yapıların temsilcileri olduklarını iddia edenlerin temel karakteristiklerini ve ahiret sahneleri üzerinden halleri ele alacaktır. Bu anlamda makale, toplumsal önderlerin, belirli bir hat üzerinde oluşturdukları katı yönetim anlayışı ve davranışı dışındaki tüm kavrayış ve yapıları bertaraf edici otoriter aktör oluşları ve kendi çözümlerini dayatmak suretiyle kalıcı hale dönüştürmek istedikleri yapıya, karmaşık olgularla canlılık ve devamlılık kazandıran baskıcı anlayışı ve bunun paralelinde gelişen değişime direnç gösteren yapının ve aktörlerinin temel karakteristiklerini belirlemeyi; ve bunları analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Değişim, Vesayet, Toplumsal Yapı.

Abstract

This article will address person or structures showing strength in religious and social fields understanding and approach to the Prophet Muhammad as well as the other prophets and it will discuss the basic characteristics of these structures representatives and states about the hereafter. In this sense, article aims to introduce and analyze community leaders eliminator consists of authoritarian actors formed along a line all the insight and structure other than solid management style and behavior and by imposing their own solutions they want to convert to permanent structures, repressive approach gives vitality and continuity with complex cases and and developing the structure resistant to change in parallel with this.

Keywords: Quran, Change, Tutelage, Social Structure.

Giriş

Kur'an'ın nüzul döneminde, cârî ve hâkim konumdaki tüm alanların nasıl olacağını belirlenmesi; yürürlükte olan yapının değiştirilmemesi ve olduğu gibi sürdürülmesi isteğine tekabül eden vesayet (*Bu çalışmada "vesayet" kavramı, mevcut hukuki ve siyasi anlamlarının dışında, bireyin veya bireylerin yahut herhangi bir kurum ya da organizasyonun mevcut müesses yapıyı ne pahasına olursa olsun koruma ve devam ettirme isteği ve/ya bunu farklı şekillerle, iradelerinin hilafına, başkaları üzerinde her türlü tasarrufta bulunabilme kudreti ve uygulamaları anlamında kullanılacaktır.*) anlayışına son verme iradesi, mevcut güç geometrisinde bir yer değiştirme hedefine değil; dinî ve sosyal yaşamı vahyin işareti doğrultusunda dönüştürme, toplum yönetimini ve birey yaşamını adaletle ve ahlakla birleştirilmesi amacına müteveccih. Zira hem müslümanlar hem de toplumun diğer savunmasız zayıf kesimleri için daima sorun yaratma kapasitesine sahip olan mevcut sorunlu yapının, sureta adaletin tevziinin tahtında, tevhide dirençli yapının kendi pozisyonunu daha muhkem hale getirmenin asıl manivelası olarak işlevselleştirilmesinden başkaca bir amaca mukterin olmadığını ifade edebiliriz. Bu cümleden olmak üzere bu yapının ve onun temsilcilerinin, peygamberlerin Allah'ın emirlerini ilgili kitlelere ulaştırmaya başladıkları alanları kriz vasatlarına tahvil ederek dini ve ahlaki hassasiyetleri askıya almak istediklerini ve kendi iktidar imkanlarını hem korumak hem de konsolide etmek için her yolu kullandıklarını da söylemek fazla değildir. Çünkü yapılan işlemin adı olan vesayet, sadece taşıyıcısının her zaman rahat edeceği bir düzlem değil, aynı zamanda bu yapının dışında olan herkesi de kendi öznel yönetim ve ahlak ölçütlerine göre 'ebedi düşman' olarak kodlayacağı geleneksel paradigmanın adıydı. Kur'an bu yapıyı niteliği, onun taşıyıcı unsurlarını ise sadece inkârları üzerinden değil aynı zamanda yapıp etmeleri yani tutum ve davranışları üzerinden tanımladığını vurgulamak gerekir. Tutum ve davranışın niteliği üçüncü şahısların hakları ile ilgili olmadığı durumlarda Kur'an, bu tutum ve davranışın sonucunun ahirete müteallik olduğunu belirtmektedir (ez-Zemahşerî, 1966: 1/191); zira Kur'an herhangi bir ek eylem olmaksızın sadece inkârları yüzünden inanmayanlara dünyevî herhangi bir ceza öngörmemektedir. İnkârla birlikte başkalarının haklarını ilgilendiren yasak davranışın

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, (fikretgedikli@gmail.com)

olması halinde, hem kendi hem de bundan etkilenenlerin günahlarını yüklenecikleri ise ilahî kuralın gösterdiği bir hakikattir. (Mâverdi, trz: II/370) Çünkü Kur'an'ın kendisinin belirlediği usulu ve esası amacının ötesine taşınmayı, emir ve kurallarını askıya almayı, öznel kriterlerle kendi ruhuna aykırı olarak belirlenen yöntemin biçimini, dilini ve bireylerin davranışlarını belirlemeyi, ve bunu sürdürülebilir kılmayı amaçlamayı kesin kurallarla yasaklamıştır. (İlgili ayetlerin tefsiri için bkz: et-Taberî, 1388/1968: XV/211,212; ez-Zemahşerî, 1966: III/55-56) Ancak, Yüce Allah'ın vahiyleri aracılığı ile bizlere bildirdiği değişime kapalı bu tür yapıların, kendi yönetsel anlayışlarını nasıl sürdürülebilir kılmayı amaçladıklarına ilişkin söylemsel paradigmalarının geleneksel yapısına bakıldığında müslümanlara reva görülen bir pozisyonun ve o pozisyonun kalıcı olması için gerekli havzanın nasıl oluşturulduğundan bahsetmek gerekir.

Kur'an tarihsel olayların sosyolojisinden bahsederken verili koşulların nedenselliğinden yalıtık bir aktarım yapmadığını da ifade etmemiz gerekir. Kitle yönetimi ve bu yönetimlerin devamlılığına ilişkin iradelerin çelikleşmesinde toplum liderlerinin yönetim performanslarıyla pek çok hak ihlallerini meşru bir hak gören aklın cerhedilmesi ile, belli vasat ve şartların bu akıl tarafından nasıl müsait hale getirildiği daha iyi anlaşılacaktır. Bu duruma ilişkin ayetlerin hemen tamamında dini gereksinimleri ve ahlaki özlemleri doyurucu amaca yönelik olan dini kural ve kaidelerle peygamberlerin, kendi üsluplarınca mücadele ettikleri anlatılır toplumdaki bu sorunlu yapılarla. Değişimi körükleyen fikri çabalara ve buna destek veren toplumsal amillere rağmen, sorunlu mevcut yapıların yegâne seçkinleri ve sahibi olduklarına inanan grup ise gücün ve kudretin temerküz ettiği bu yapıya, aynı yapının mağduru olan çevreyi yaklaştırmamayı, sistematize ettikleri yapıyı sürdürmeyi kendilerinin varoluş mücadelesi olarak görmüşlerdir. Çünkü merkezde muhafaza edilen değerlerin(!) çevre diye tanımlayabileceğimiz müslümanların eline geçmesine, onun değiştirilmesine ya da dönüştürülmesine asla tahammül yoktu. Zira seçkinlerin uhdesinde olan yetkenin ve imkanların değişimini ve hakça dağılımını talep etmek, sığ görüşlü ayak takımı (Hud, 11/27) olmanın kodlarıyla pek örtüşmemektedir. Merkezi gücün mahfuz, çevreye karşı korunaklı ve de diyalog kanallarının hepten kapalı olduğu böylesi coğrafyalarda, gücün sahipleri nezdinde muhayyel olan, müslümanlar nezdinde gerçekleşme potansiyeli mutlak hale dönüşecek zemine işaret etmekteydi. Bu mutlaklığın gerçekleşeceğine olan sağlam inancın en büyük teminatı ise, çelişkiler yumağı olan sorunların hallinin peygamberler marifetiyle ve onların öncülüğünde kendilerine inanan ve güvenenlerle aşılabilecekti. Bu çelişkiler yumağına baktığımızda şu hususlar dile getirilebilir:

1. Fikri Baskıları Meşrulaştırma Çabaları ve Bunların Davranışa Dönüşmüş Şekilleri

Kur'an'da konu edilen toplumların dini tecrübelerine, verili durumların ışığında karakterleri itibariyle birbirine benzeyen sosyal yapı ve bunların temsilcilerinin Kur'an'ın önerdiği inanç ve düşünce yapısına nasıl mukavemet ettiklerine bakıldığında, liderlerin ve bağlularının kendi dönemlerindeki toplumun cârî yapısını koruma ve sürdürme azminde olan oldukları görülecektir. Bunu yaparken yürüte geldikleri tutum ve davranışlarına yönelik klişe gerekçe bulma çabaları ile bu yapının vücut bulduğu toplumsal yapı karşısında kendisini zayıf ve korumasız hisseden diğer toplumsal kesimlerin taleplerinin baskılanışının etkili olması ise tartışmasız bir husustur.

Bununla birlikte değişik dönemlerde bu tarz vesayet yapılarına farklı gerekçelerle sistematik kimlik kazandırma çabasının öznesi olanların, bunu değiştirmeme yönündeki çabalarına Kur'an'ın karşı çıkış gerekçeleri ve bunun sonuçlarının neler olduğuna da bakmak gerekir. Sonuçta, tarihin farklı dönemlerinde varlıklarını sürdüren ve yapısal karakterleri itibariyle de birbirlerine benzeyen, kimi yerlerde de aynı olan bu sorunlu yapının değişmesi mukadder olan sistem kodlarına ilişkin Kur'an'ın tespitine ve çözüm önerilerine baktığımızda şu hususlardan bahsedilebilir.

Hz. Nuh'a, uzun süre ıslah için çaba sarfettiği kavminden bir kişi oğlunun elini tutarak kendisine gelmiş ve: "Şu kişiden uzak dur, çünkü o bir yalancıdır; benim babam da beni alıp bu şahsa getirmiş ve benim sana söylediğim benzerini söylemişti" (el-Kurtubi, 1408/1988; II/322) demesi daha başlangıçta geçmişin ya da geleneğin düşünce ve inanç yapısını koruma ve sürdürmeye yönelik kararlı iradenin tezahürü olarak görülebilir. Dahası bu durum, Hz. Huh'u bir çocuğun ve dolayısıyla toplumun nezdinde bir nefret objesi haline dönüştürme çabalarının daha bireyin ergen ya da erken evresinde başlatıldığını söylemeyi mümkün kılmaktadır. Bu hususa ilişkin olarak bir ebeveynin çocuğunu dilediği gibi yetiştirme hakkı olduğu söylenebilir; ancak burada asıl mesele kendi toplumunda da doğru ve dürüstlüğü ile maruf olan birisinin "Allah'a karşı itaat ve ibadet etmek suretiyle kendisine karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim" (Hâzin, Trz: V/55) sözüne, " Kavminin eşrafından bir grup, biz seni gerçeği anlamaktan çok uzak görüyoruz (el-Beydâvî, Trz: II/69) diyen, üstelik Hz. Nuh'a tabi olanları da "sığ görüşlü anlayıştan uzak toplumun elitlerinden ve eşrafından olmayan insanların en sefilleri" (et-Taberî, 1388/1968: XV/295) olarak kabul eden bir toplumun çoğunluğu, Hz. Nuh'un toplumunu davet sürecinde kendilerinden talep ettiklerinin yanlış olduğunu test edebilecekleri hiçbir enstürmana sahip değillerdi. Sadece verili durumu, kültürel ve sosyal şartlarla ön yargının da konsolide ettiği bir bilinçle, "onu ve onun şahsında bütün peygamberleri inkar edip yalancılıkla itham etmekte." (Beğavî, 1995: Meâlimû't-Tenzil, VI/121) Yine

bununla beraber amacın, fikrî baskıyla O'nun toplumsal statüsünü ve dine dair sözlerinin kıymetini düşürmek; toplumda bu fikre ve düşünceye müzahir yapıları baskılamak; muhayyel kimi doğruları peygambere ve dolayısıyla müslümanlara yaslamak; ve bu şekilde yeni nesil toplumsal köleler diyebileceğimiz bir esirler kitlesi oluşturmak olduğu söylenebilir. Bunun nihayi hedefinin ise, baskın tabiatlı yerleşik düzenin sürüp gitmesini sağlamak olduğu açıktır.

Kur'an-ı Kerim'de tevhide dirençli diyebileceğimiz yapının öncülerinin en yaygın karakteristiğinin yapılan dine davet karşısında 'büyüklenme' olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Muhammed'in dine davet sürecinde "Ebu Talib'le beraber olan Kureyş'in ileri gelen eşrafına "Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına şehâdet edin dediği zaman, onların inanmayıp büyüklük taslamalarında; (Mukâtil, Trz : III/137; Diğer ayet ve yorumlar için bkz: Mukâtil, Trz : III/247,257; er-Râzî, XI/405; el-Beydâvî, V/31 ,131,327) yine "kendilerine gelmiş bir delilleri olmaksızın kalplerindeki büyülenme duygusu ile Hz. Muhammed'in kalbine şüphe düşürmek amacıyla tartışmalarında" (et-Taberî, 1968: XXI/404-405) büyüklük taslamak ile Yüce Allah'ı tesbih etmek arasında kurulan bağ, Uluhiyetin kabulü veya reddi bağlamındadır. Yüce Allah, Hz. Muhammed'in Kureyş'in müşriklerine kendisinin emirlerini beyan ederken onların, bütün kainatın yaratıcısı olan kendisinin azametini kabul etmeyip büyüklük göstermelerine karşı, yanında bulunanlar meleklerin, gece gündüz hiç usanmadan kendisine secde edip tespih etmelerine telmihde bulunması, (et-Taberî, 1968: XXI/474) ayette geçen büyülenmeden maksadın, uluhiyetini kabul etmeme anlamına geldiğini açık eder; zira büyülenme yani iman etmeme fiilinin cezasının cehennem oluşu da (Mukâtil, Trz : III/192) bunun böyle oluşunun ayrı bir delilidir.

Benzer şekilde Hz. Hud' un peygamber olarak gönderildiği Ad kavmi kendilerine Hz. Hud aracılığıyla gönderilenin hak olduğunu bile bile, o coğrafyada hak etmedikleri bir şekilde kendi güç ve yetkelerine atıfta bulunarak "Bizden daha güçlü kim var?" diyerek Allah'ın uluhiyeti kabul etmemeleri; (Beydâvî, Trz: V/139) yine Yüce Allah'ın "Kârûn'u, Firavun'u ve Hâmân'ı helak etmesinin gerekçesini de Hz. Musa'nın onlara tebliği ettiği ayetleri kabul etmeyip büyüklük taslamalarına bağlaması (et-Taberî, 1968: XX/35) büyüklükten maksadın kendi uluhiyetini tanımamak olduğunu açıklar.

Fikri baskıyı yaygınlaştırarak mevcut hali devam ettirme iradesinin bir diğer özelliğinin de, örneğin Medine'li iki yahudinin Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu Hz. Musa'nın şeriatından bilmelerine rağmen kendileri gibi müslümanların da yoldan sapmasını istemeleri; kendilerinin hakikati inkar ettiği gibi, müslümanların da hakikati inkar ederek 'küfürde eşitlenme' istekleri (Hâzin, Trz: II/107) olduğunu söyleyebiliriz. Zira Mekke'de Hz. Muhammed'e açıktan cephe alan Velid b. Muğire ve destekçileri, Hz. Muhammed'in kendilerine yumuşak ve olumlu davranmasını isterlerdi ki kendileri de ona karşı olumlu ve yumuşak davransınlar. (Mukâtil, Trz : IV/116) Bu durumda asıl isteği küfürde eşitlenme olduğu açıktır; ancak peygamberler açısından kendi yorumlarıydı, kendilerini toplumlarının inanmayanlarından ayıran.

Tevhide dirençli yapıların mevcut yapıyı devam ettirme iradelerinin diğer bir karakteristiği de baskı ve şiddeti enstürman olarak kullanmaktır. Kur'an'ın onaylamadığı mevcut yapıyı koruma ve sürdürme eğiliminde olan Hz. Şuayb'ın Peygamber olarak gönderildiği Medyen halkının önde gelen aktörleri, inkarlarının bir adım ötesine geçerek, "bir peygamber olarak mutlak anlamda kendilerinin dinine dönmesi muhal olan bir istekle Hz. Şuayb'a: Ya kesinlikle bizim dinimize dönersiniz ya da mutlaka seni ve seninle birlikte inananları memleketimizden çıkarırız" (Beydâvî, Trz: II/286) demeleri, mevcut durumu baskı ve şiddet boyutuna taşıdıklarının deliliydi. Dahası halkı da, mevcut dinlerini terkedip Hz. Şuayb'a uymaları halinde câhil ve bedbahtlardan olup zarar edeceklerine yönelik tehditte bulunmuşlardır. (Sa'lebi, 2002: I/901)

Yine benzer bir şekilde, Firavun'a kavminin ileri gelenleri, usta bir sihirbaz olarak tanımladıkları Hz. Musa'nın, kendisini memleketinden çıkarmak istediğini ifade etmeleri üzerine, Firavun'un da kendilerinin fikirlerini almak istemesi neticesinde gelişen sihirbazlık gösterisi, sihirbazların secdeye kapanmaları ile neticelenmişti. (İbn-u Kesir, 1388/1961: III/455-457) Oysa Firavun nezdinde secdeye kapanarak böylesi bir eylemi gerçekleştirmek kendi iznine tâbi kılındığından izni dışında sihirbazların secdeye kapanarak müslüman oluşları akabinde dehşet ve şiddet kendisini göstermiş, ve sırf Rablerinin âyetlerine iman edip secdeye kapanmanın cezası ellerin ve ayakların çaprazlama kesilmesi sonra da ibret olsun diye tümünün asılacağı Firavun tarafından ifade edilmiştir. Firavun'un kavminin ileri gelenleri bununla da yetinmemiş "Sen sihirbazları cezalandıracaksın da Mûsâ'yı ve kavmini, bu ülkede fesat çıkarsınlar, seni ve ilâhlarını terk etsinler diye bırakacak mısın?" diyerek, Firavun' dan onların oğullarının öldürüleceğinin, kadınlarının sağ bırakılacağı; ayrıca sayıca üstün olduklarından onların üzerinde ezici bir güce sahip olacaklarının (Sa'lebi, 2002: II/61) teminatını da almışlardı.

Tevhide dirençli yapının ve bunun öncülerinin karakteristiklerinden olan haset ve kıskançlıktan da bahsetmek gerekir. Kendilerine Hak gelince, Mekke'li müşriklerin "Bu bir büyüdür, biz onu kesinlikle inkâr ediyoruz" demeleri; Katade'ye göre Mekke'den olan biri Ebu Cehil'in amcası olan el-Velid b. el-Muğire, diğeri ise Taif'ten olan Ebu Mesud Urve b. es-Sakafî'nin kastedildiği "Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!" (Mukâtil, Trz: III/217) sözü, peygamberlik denen şerefli payenin kendilerine

verilmesi gerektiğine işaret ediyordu. Benzer şekilde kendilerine içlerinden bir uyarıcının gelmesini hazmedemeyen; Hz. Muhammed'i yalancı ve sihirbaz olmakla suçlayan; ilahları yok edip tek bir İlah'tan bahsetmesini garip ve tuhaf karşılayan başlarında Velid b. Muğire'nin olduğu yirmibeş kişilik kâfir grubun, Hz. Muhammed'in davetine karşılık: "Gidin, ilâhlarınıza tapmaya devam edin, sizden istenen budur; bunu son dinde en son dinî inanışlarda duymadık, bu ancak bir uydurmadır. O zikir Kur'an içimizden ona mı indirildi?" (Hâzin, Trz: V/280) şeklindeki ifadeleri, peygamberlik müessesesinin dahi kendilerini şereflendirmesi gerektiğine dair temennilerini ya da kesin inançlarını ifade ediyordu. "Oysa Allah'ın mülkünü kime vereceği, ikrama kimlerin layık olduğu ise açıktı". (et-Taberî, 1388/1968: V/311)

Yine Hz. Salih "Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın" dediğinde "Kavminin büyüklük taslayan ileri gelenleri, küçük görülüp ezilen müminlere: Siz, Salih'in, Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu gerçekten biliyor musunuz?" dediler. Onlar da, "Biz şüphesiz onunla gönderilene inananlarız" demelerine mukâbil iman etmekten kendilerini müstağni görenler yani onun emirlerini kabul etmeyenler, onun kendilerinden farksız bir insan olduğunu (Beydâvî, Trz: II/277,278), aynı zamanda onun kendileri gibi yiyip içen bir mahluk, bir diğer görüşe göre de büyülenmiş birisi olduğunu, dolayısıyla böylesi bir insanın söylediklerini kabul etmeleri durumunda ise apaçık bir sapkınlık ve delilik içine düşmüş olacaklarını (Taberî, 1968: XIX/386) ifade etmişlerdi. Kendileri gibi büyük bir topluluğun bireyleri dururken Yüce Allah'ın Hz. Salih'i vahye mazhar kılmasının hazımsızlığı ile onu yalancı ve şımarık biri olmakla itham etmişler; (Taberî, 1968: XXII/589) ve onun önerdiği tebliğ davetini ve ona ittiba etmeyi reddetmişlerdi. (Taberî, 1968: XII/542) Verilen bu karşılık, tebliğe yapılan sıradan bir cevap olmaktan ziyade karşı tarafı haset ve kin duygusuyla yok etmeye aynı zamanda Hz. Salih'in toplumsal saygınlığını yok etmeye müteveccih olduğu söylenebilir; zira bu yapının mensupları, kendilerinin maziye dair hallerini içeren anlatıları yapanları sevmiyorlardı. (ez-Zemahşeri, Tsz: II/251)

Peygamberlerin tevhid mücadelelerine mukâvemet gösterip mevcut sosyolojik yapıyı ve düzeni bir bütün olarak sürdürme isteğinde olanların, peygamberlerden acı sonun her neyse bir an evvel gelmesini talep etmeleri; (İbn-u Kesir, 1388/1961: VI/581; VIII/180) istedikleri mucizeler gerçekleşse dahi, ortak bakışlarını temsil eden akılla, inanmama yönündeki kararlılıklarına bağlı kalacak olmaları, (Beğavî, 1995: III/136) inkârın cinsinin her dönem ve coğrafyada aynı; ancak türünün ve temsilcilerinin farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Hz. Muhammed'e Bedir savaşında karşı duran müşriklerin durumu "tıpkı Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin yapıp etmelerine benzetilmiştir." (İbn-u Kesir, 1388/1961: IV/78) Bunun nedeninin ise kendilerini nimetleriyle mükafatlandırmasına, korkularından emin kılmasına, Hz. Muhammed'i kendilerine peygamber olarak göndermesine Mekke ehli gibi toplumun kendilerinde bulunan davranışları değiştirmedikçe, Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceği" (Mukâtil, Trz: II/40) gerçeğine mukterin olmasından ötürü olduğu söylenebilir. Çünkü bu gerçeğin değişmeyeceğinin gerekçesi ise, böylesi yapıdaki insanların "kendilerine her türlü ibret ve delil gelse, onlar bunu bizzat müşâhede etse de, acı azabı bizzat müşâhede etmedikçe inanmayacakları" (et-Taberî, 1968: XV/204) yönündeki ilahi beyana dayanmaktaydı.

Sonuç olarak Yüce Allah'ın tevhide direnç gösteren, türü ve şekli ne olursa olsun bu nevi katı tutumlu yapıların temsilcilerinin ilahi rahmetten uzak olmalarının nedeni özetle "yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamaları yani kendisini tanımamaları; tüm delilleri görseler dahi iman etmeyecekleri ve doğru yolu görseler de onu yol edinmeyecek olmalarıdır. Buna mukabil dine muğayir olarak gördükleri her yolu hemen benimsemelerinin ise, Yüce Allah'ın âyetlerini yalanlamaları ve onlardan hep gafil olmaları sebebiyle" (Hâzin, Trz: III/98) olduğu ifade edilmektedir.

Yüce Allah'ın, kendilerini yukarıda örneklendirmeye çalıştığımız dine muhalif amaçlara konuşandıran; ne pahasına olursa olsun mevcut sorunlu yapıları koruma ve sürdürme azminde olan toplumların ve onların elitlerinin yapıp etmelerine karşılık, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas ve Süfyan tarafından rivayet edilen şekliyle müminlerin düşen, iyiliği olması gereken yerlere ulaştırmak, kötülüklerden insanları uzaklaştırmaya çalışmak olmalıdır. Buna rağmen Yüce Allah'ın emirlerinin kabul edilmemesi durumunda ise artık müminlere düşen, kendilerine bakmak olmalıdır. Zira müslümanlar doğru istikamette olurlarsa, aynı istikamette olmayanların kendilerine zarar veremeyeceği bir hakikattir.(et-Taberî, 1388/1968: XI/152,153)

2. Değişime Direnen Yapının Temsilcilerinin Ahiret Sahnesi Üzerinden Halleri

Yüce Allah, "tevhid'e direnen yapının temsilcilerinden olan Nadr b. Haris gibilerin uğruna gayret sarf ettiği şeyi hatırlaması;" kölesi Bilal'in dinden dönmesi için işkence yapan Ümeyye b. Halef'in "keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım" (Mukâtil, Trz: IV/183: 215) demesi; ahiret sahnesi üzerinden, kendisine güzel bir vaadde bulunulan ve o vaad edilen şeye kavuşacak olan kimse ile, dünya hayatının geçimliklerinden yararlanan, sonra da kıyamet günü hesaba çekilmek için huzura getirilecek kimsenin bir olmadığına işaretlerle, "Hani benim, var olduğunu iddia ettiğiniz ortaklarım?" diye ifade buyurmuştur. (İbn-u Kesir, 1388/1961:VI/252) Buna mukâbil, trajik komik bir biçimde azaba dâçar olacak tevhide dirençli vesayetçi yapı temsilcilerinin, gücünü ve meşruiyetini kendilerine tabi olanlarla konsolide ettiklerini tanımayıp

suçlayarak: "Ey Rabbimiz, işte şunlar bizim azdırdıklarımızdır, kendimiz azdığımız gibi onları da azdırdık, şimdi de onlardan uzaklaşıp sana döndük, zaten gerçekte onlar bize tapmıyorlardı" (İbn-u Kesir, 1388/1961:VI/250) demeleri, dünyadaki ilişkilerinin hangi düzey ve temelde gerçekleştiğinin bir vesikası olsa gerek.

Benzer şekilde Hz. İbrahim'in kavminin inkarcılarına: "Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi ve çıkar uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Dolayısıyla kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkâr edip tanımayacak; kiminiz kiminize lânet edecektir. Gidip varacağınız yer cehennem olacaktır. Orada herhangi bir yardımcılarınız da olmayacaktır" (Sa'lebi, 2002: I/1731) şeklindeki ifadesi de aynı gerçekliğin farklı bir tezâhürü olsa gerektir. Oysa tevhide dirençli diye tabir ettiğimiz yapının temsilcileri, "mutlaka kendi yükleriyle beraber nice ağır yükleri yüklenecek" olmalarına rağmen, müslümanlara dünyada: "Yolumuza uyun da sizin günahlarınızı yüklenelim" (Sa'lebi, 2002: I/1729) demişlerdi. Böylesi bir durumda bu yapının temsilcileri, Rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, "Rabbimiz! gerçeği gördük ve işittik; artık şimdi bizi dünyaya gönder ki, güzel işler yapalım, biz artık kesin olarak inanmaktayız", (Mukâtil, Trz: III/66) demelerinin elbetteki makbul olan tevbe (et-Taberî, 1388/1968: VIII/89) açısından hiçbir değeri olmayacaktır. Hatta küfürde ısrar eden bu yapı temsilcileri cehennemde pişmanlıklarını körükleyen "Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar ki dünyada iken işlemekte olduğumuzdan, yani şirk ve küfürden başka, senin rızana uygun salih ameller işleyelim" bağırışmalarına cevap olarak, "Sizi, düşünüp öğüt alacak kimsenin düşünüp öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı? Size uyarıcı da gelmişti; öyle ise tadın azabı; çünkü zalimler için hiçbir yardımcı yoktur" (Mukâtil, Trz: III/113) denilecektir.

Esasen insanların kıyamet günü toplandığında, o peşinden koştuklarının ve taptıklarının kendilerine düşman oluverecek olması ve kendilerinin ibâdetlerini inkâr edecek (Beğavî, 1995: VII/252) olmaları da ayrı bir dehşetengiz durumu oluşturacaktır. Yine ahirette Allaha'a ortak koşanlara, "Nerede, ilâh olduklarını iddia ettiğiniz ortaklar denildiğinde, onların cevapları: Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz kendisine ortak koşanlar değildik, demek olacak; ve böylece kendi kendilerine söylemiş oldukları yalan sözleri ve dayanaksız hayalleri kendilerini yüzüstü bırakmış!" (İbn-u Kesir, 1388/1961: III/246) olacaktır.

Bir nevi tâbi ve metbu ilişkisinin pişmanlığı üzerinden cereyan edecek olan bu sahnelerin ibretlik bir örneğinde ise Yüce Allah, tevhide direnç gösterip şirke bulaşanları bir araya toplayıp sonra kendilerine: "Siz de, ortaklarınız da olduğunuz yerde bekleyin" diyeceği gün, araları tamamen ayrılmış olan ortak koştuklarının: "Siz bize ibadet etmiyordunuz, şimdi ise sizin bize tapınmanızdan habersiz olduğumuza dair sizinle bizim aramızda şahit olarak Allah yeter," demeleri fayda sağlamayacak; orada herkes daha önce yaptığı şeyleri yoklayacak ve kendi akıbetini öğrenecektir. Dolayısıyla hepsi gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülecek ve ilâh diye uydurdukları şeyler onları yüzüstü bırakıp kendilerinden ayrılıp gidecektir. (Mukâtil, Trz: IV/264)

Beklenen hesap ve ceza günü gerçekleştiğinde, inkarcıların kendileri, eşleri ve Allah'ı bırakıp da tapmakta oldukları sorguya çekilirken: "Ne diye yardımlaşmıyorsunuz?" denildiğinde birbirlerine yönelip: "Siz bize sağdan gelirdiniz, yani bize haktan yana görünürdünüz" dediklerinde, diğerlerinin de onlara: "Hayır, siz zaten mü'min kimseler değildiniz; bizim, sizin üzerinizde hiçbir hâkimiyetimiz yoktu, hatta siz azgın bir topluluktunuz." diyeceklerdir. Ancak bu cevap, azapta ortak olmalarına mani olmadığı gibi, "evet, biz sizi saptırdık; zira biz de sapkın kimselerdik" (Beğavî, 1995: VII/37) itirafı da dünyadaki ilişki güzergahlarının niteliğinin ne olduğunun ilahi beyanla tesciliydi. Böylesi yapıların mensupları "o gün, yer ile aynı seviyede olmayı, toprak olmayı ya da yok olmayı isterler; ancak Allah'tan hiçbir şeyi gizleyemezler." (et-Taberî, 1388/1968: VIII/373)

Tâbi ve metbû ilişkisine Kur'an'da bu anlamda merkezi bir figür olan Firavun ve ailesinin ateşe atılacağı gün, ateşin içinde birbirleriyle tartışırken, tabi olanlar olanlar, metbu olanlara: "Biz size uymuş kimselerdik, şimdi şu ateşin bir kısmını üzerimizden kaldırabilir misiniz?" dediklerinde, büyüklük taslayarak Allah'ı tanımayanlar: "Biz hepimiz ateşin içindeyiz, şüphesiz Allah, kullar arasında hüküm vermiştir." derler. Devamla ateşte olanlar cehennem bekçilerine: "Rabbimize yalvarın da hiç değilse bir gün bizden azabı hafifletsin" dediklerinde ise, Cehennem bekçileri: "Size peygamberleriniz açık mucizeler getirmemiş miydi?" Onlar, Evet, getirmişti." derler. Bekçiler: "Öyleyse kendiniz yalvarın, şüphesiz kâfirlerin duası boşunadır." (Mukâtil, Trz: III/185-186) şeklindeki rafine düzeyde açık olan bu diyalog, tâbi ve metbû olan bu iki kimliğin dünya ilişkilerinde birbirlerini ne derece besleyip mevcut yapıyı elde tutma becerisi sağladığını ifade eder. Aynı zamanda ahirette gerçekleşecek olan böylesi durumda sorunun özüyle doğrudan muhatap olacaklarını açık eder. Sonuç ise, pişmanlığın tecrübe edilmesidir.

Yüce Allah'ın değişmesi mukadder olan sorunlu toplumsal yapıların ve insanlar arası ilişki biçimlerinin peygamberleri aracılığı ile düzeltilmesi ya da değiştirilmesi sürecinde, O'nun emirlerini görmezden gelip kendilerinin doğru yolda olduklarını sananların, sonunda "Yüce Allah'ın huzuruna geldiklerinde, arkadaşına, keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı! Ne kötü

arkadaşmışsın!" demesi, o gün hiçbir fayda vermeyecektir. Buna ilaveten arkadaşı ile cezada ortak olacak (İbn. Atiyye, 2001: VI/72) ve aynı akibeti tecrübe etmesi mukadder olacaktır.

Yine Yüce Allah'ın, "hakka karşı inatçı, hayrı hep engelleyen, haddi aşan şüpheci her kâfiri atın cehenneme; Allah ile beraber, başka bir ilâh edinen o Velid b. Muğire'yi atın şiddetli azabın içine!" diye buyurduğunda, yoldan çıkardığına işaretlerle "Ey Rabbimiz! Onu ben azdırmadım, fakat kendisi derin bir sapkınlık içinde idi" dediğinde Yüce Allah, "Benim huzurumda tartışmayın; çünkü ben bu konudaki uyarıyı size önceden yaptım" cevabıyla, bu sözün artık değişmeyeceğini ve Cehennem'in onlara yönelik istekli bekleyişine (Mukâtil, Trz: III/385-387) engel olamayacaklarını ifade buyurmuştur. Bunun da değişime dirençli yapıların ve onun temsilcilerinin dünyadaki birlikliklerinin duygu hallerini ve kavrayışlarını tercüme eden sahne olduğunu ifade edebiliriz.

Sonuçta inkarcı yapı mensuplarının peygamberlerin getirdiklerine ilişkin düşüncelerinin değiştiği o an Yüce Allah, şöyle buyurur: "Sizden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları ile birlikte ateşe girin. Her topluluk arkasından gidip sapkınlığa düştüğü yoldaşına lânet eder." Nihayet hepsi orada toplandığı zaman peşlerinden gidenler, kendilerine öncülük edenler için, "Ey Rabbimiz, şunlar bizi saptırdılar, onlara bir kat daha ateş azabı ver" demelerine karşılık Yüce Allah: "Her biriniz için kat kat azap vardır." buyurur. Evvelce girenler sonrakilere, "sizin bize karşı bir üstünlüğünüz yoktur. Artık hak etmiş olduğunuz şeylere karşılık olarak, azabı tadın" derler. (Hâzin, Trz: III/22) Adeta sizin de bizden farkınız yok dedikleri kişilerle beraber bu güruhun kurtuluşunu Yüce Allah, devenin iğne deliğinden geçme şartına bağlamıştır ki, (Mukâtil, Trz: I/489) bu şart da imkânsızlığın kendisiydi.

Yine dünyada kendilerini saptıranları bir hınc ve öfkeyle ayaklarının altına almak isteyen cehennemdeki inkarcı kafirler, kendilerini böylesi bir duruma düşürenlere: "Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster de onları ayaklarımızın altına alalım ki en aşağılıklardan olsunlar"; (İbn-u Kesir, 1388/1961:VII/175) derler. Benzer şekilde "İşte sizinle beraber cehenneme tıklılacak bir grup. Onlar rahat ve huzur yüzü görmesinler, kuşkusuz onlar cehenneme gireceklerdir." denilen güruh, müşriklerin grubuna düşüncesizce dahil olan gruptu. Diğer grupta: "Hayır, siz rahat ve huzur yüzü görmeyin, bu cehenneme girişimize siz sebep oldunuz." (Mukâtil, Trz: III/160) demek suretiyle karşılıklı birbirlerini suçlamaya devam edeceklerdir.

Aslında tevhide dirençli bu yapının hem tâbi hem de metbû olanı, ahirette bu günlerini göreceklerini asla beklemeyen insanlardı. Aynı zamanda "gerçekten peygamberler hakkı getirmişler; şimdi bizim için arabulucular var mıdır, bize aracılık etseler de, dünyaya tekrar gönderilsek ve daha önce yaptıklarımızı yapmasak." (Hâzin, Trz: III/32) diyecek olanlardı. Ancak dünyaya dönüp telafi etmeye yönelik isteklerine ve temennilerine Cenab-ı Allah izin verseydi dahi "hiç kuşku yok ki kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi. Rablerinin huzurunda diriltirme denen olgunun varlığını tasdik eden bu güruhun "böylesi istekleri inandırıcı değildi; zira "hayat ancak dünya hayatımızdır; artık biz bir daha diriltilecek de değiliz" sözü ise, Rablerinin gıyabında dünyada söyledikleri sözleriydi. (Hâzin, Trz: II/381) İşin daha da tuhafı bu güruh, dünyada Allah'ın azabının gelmesi durumunda bile yalnız Allah'a dua edip, ortak koştukları şeyleri unutacak olmalarıdır. (Mukâtil, Trz: I/441)

Bu konu kapsamında son olarak şunları söylemek mümkündür: "İnsanlar kıyamet günü toplandığında, dünyada iken o taptıkları kendilerine düşman oluverecek, onların ibâdetlerini de inkâr edeceklerdir. İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün ise, onlara şöyle denilecektir: "Dünyadaki hayatınızda güzellik adına olan herşeyi bitirdiniz; onların zevkini sürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan, hakkı inkar etmenizden ve yoldan çıkmanızdan dolayı, alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız." (et-Taberi, 1388/1968: XXII/96,121) Bu ise Allah'ı tanımamanın, yani büyüklükten acı sonu olacaktır.

Değerlendirme ve Sonuç

Peygamberler ve onlara inananların, başta değişimi gerekli kılan ilahi emirler; toplumsal düşüncenin ve yapının nasıl yönetileceğine dair zihni süreçler ve toplumsal amillerin gerekli kıldığı fikri çabalar eşliğinde hepsinin, vahyin gösterdiği istikamette kendi üsluplarınca değişime direnen yapılarla ve kendilerini bu yapıları korumaya ve sürdürmeye adananlarla mücadele ettikleri açıktır. Ancak burada 'değişime dirençle' ilgili olarak vurgulanması gereken husus, değişime direnen aktörlerin ve mevcut sistemin taşıyıcılarının kendi özne oluşlarından değil, değişimine mukavemet edilen şeyin bizzat niteliğidir. Diğer bir deyişle ısrarla taşıyıcılığı üstlenilmek istenen şeyin keyfiyetidir; zira çatışmalı ve karmaşık durumları sadece önderler, aktörler ve onu sürdürme azminde olanlar üzerinden izah etmek, pozisyonel tavırlarla farklı özne ve aktör olarak her zaman ortaya çıkma ihtimali olan böylesi yapıların bizzatı kendilerini perdeleyebilir. Kritik eşğin ve asıl bariyerin bu olduğuna da vurgu yapmak gerekir.

Çalışmada, kimi külli çıkarımların yapıldığı, Kur'an-ı Kerim'den konumuza ilişkin olarak alıntılarının yapıldığı diyalog ve pasajlarda ifade edilen öznelerin hepsinin aynı özneler, ayetlerin ise, aynı zaman ve mekanda geçen ve birbiri peşine inen ayetler bütünü olmadığı açıktır. Bunun böyle olmadığına yer yer

değınilmiştir; ancak ortaya konan davranışlar farklı zamanlarda, farklı yerlerde ve farklı öznel tarafından gerçekleştirilse de asıl amaç, ortak hedefli ve farklı görünüşlü bu yapıların bizzat kendi nesnel karakterini ortaya koymak ve nasıl bir özne olmak istediklerini vurgulamaya çalışmaktır. Yalın bir şekilde ifade etmek gerekirse, çalışmada ifade edilmeye çalışılan sosyal yapıların savunucularına yönelik Kur'an'ın isteği, kendi hak ve özgürlük alanı içerisinde her bireyin özgür iradesi ile yaşayacağı dinî ve ahlakî alanı kurmak; ve bu doğrultuda sonuçlarını hesap ederek dünya serüvenini tamamlayabileceği sosyal yapıyı inşa etmektir.

Sonuç olarak Kur'an'ın konumuza ilişkin anlatılarına baktığımızda İlahi vahye karşı direnme ve onu inkar etme biçimi ne olursa olsun, bahsi geçen yapıların temsilcilerinin temel karakteristiklerinin şunlar olduğunu söyleyebiliriz: Kendi kurulu mevcut düzenlerini ve hakimiyetlerini korumak ve bunu devam ettirmek için her türlü baskıyı ve şiddeti doğal ve meşru görmek; ön yargıyla muhataplarında olmayan düşünce ve fikirleri varmış gibi göstererek fikri baskıyı meşru hale getirip karşı tarafı mahkum etmek; kendi dünya görüşleriyle taban tabana zıt görüş ve düşünceleri dillendirmeye başlayanların toplumsal statülerini ve saygınlıklarını yok etmek için tahkîr edici sıfatlarla damgalamak; peygamberleri adeta ortak bir kodla yalancı olmakla itham ederek sözlerinin etkinliğini yok etmek olduğu söylenebilir.

Buna ilaveten kendi dünya görüşleri ve uygulamalarına yönelik herhangi bir karşı çıkış ve/ya eleştiri olmadığı sürece peygamberlerin getirdiklerine itiraz etmemek; peygamberlerin ilahi vahye muhatap olmadan önceki hallerinin daha makbul olacağına dair beklenti ve istek; İlahi buyruğa karşı kendilerini müstağni görerek, kendilerini toplumlarının efendisi olarak takdim etmek; dünya malına düşkünlük ve buna sonsuza dek malik olacaklarına dair kesin inanç; mal ve evlat çokluğuna güvenmek; güçlerini ve mallarını insanları Allah'ın yolundan alıkoymak için kullanmak; bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmak; dahası peygamberlik müessesesinin dahi kendilerini şereflendirmesi gereken bir paye olduğuna dair kesin inanç ya da istek olduğu ifade edilebilir.

Hak ve hukuk ihlallerini temel sorun olarak görmeyen; gücünü ve meşruiyetini kendilerine tabi olanlarla muhkem kılan bahsi geçen eylem sahiplerinin ahiret sahnesi üzerinden yapılan açıklamalarına bakıldığında ise, yaptıklarına yönelik pişmanlıkları ve dolayısıyla tekrar dünyaya dönüp telafi etme istekleri açıktır; ancak hakikat, suçlulukları kesinleşmiş olanlara günahları konusunda soru sorulmayacağı (el-Kasas 28/78) gerçeğidir.

KAYNAKÇA

- Beğavi, Ebû Muhammed el -Huseyn b. Mes'ûd, (1995). *Meâlimû't-Tenzîl*, Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l İlmîyye.
- Beydâvî, Nasıruddin Ebu Said Abdullah b.Ömer, (Trz.). *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Beyrut: Dersaadet Yayınları.
- Bottomore, T.B, (1977). Çev, Ünsal Oksay, *Toplumbilim*, Ankara: Dođan Yayınevi.
- Hâzin, Alâuddîn Ali b., (Trz.) *Muhammed, Lubabu't-Te'vil fi Maani't-Tenzîl*, Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l İlmîyye.
- İbn. Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlip, (2001). *El-Muharreru'l-vecîz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Aziz*, Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l İlmîyye.
- İbn-u Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, (1388/1961). *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l İlmîyye.
- el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, (1408/1988). *el-Câmiu li Ahkami'l- Kur'an*, Beyrut: Daru'l- Kütübî'l- İlmîyye,
- Mâverdi, Ebu'l- Hasen Ali b. Muhammed, (Trz). *en-Nüket ve'l uyûn*, Beyrut: Beyrut: Daru'l- Kütübî'l- İlmîyye.
- Mukâtil b.Süleyman, Ebûl- Hasen Mukâtil b.Süleyman el Ezdi, (Trz.). *Tefsîru Mukâtil b.Süleyman*, nşr. Abdullah Mahmud eş-Şahhâte, Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l İlmîyye.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, (2002). *el-Keşf ve Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî.
- et-Taberî, Ebu Cafer İbn-i Cerir (1388/1968).Tah., Mahmut ve Ahmet Muhammed Şakir, *Câmiu'l- Beyan an-Te'vili'l- Kur'an*, Mısır: Darul Mearif.
- el-Vâhidî, Ali b. Ahmed, (1411/1991). *Esbâbü-Nüzûli'l-Kur'an*, Tah. Kemal B. Zağlol, Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmîyye.
- ez-Zemahşeri, Carullah (Trz.). *el-Keşşâf an Hakikâti't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vil*, Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî.